

HÖGSTA DOMSTOLENS DOM

meddelad i Stockholm den 1 december 2021

Mål nr

B 6197-20

PARTER

Klagande

JOHANNES Govert van Dommele, 19640825-5252

Medborgare i Nederländerna

c/o Ulrika Olsson

Bangatan 2 A

451 52 Uddevalla

Ombud och offentlig försvarare: Advokat Sten-Åke Karlsson

Advokatfirman Hammar KB

Box 154

451 16 Uddevalla

Motpart

Riksåklagaren

Box 5553

114 85 Stockholm

SAKEN

Grovt bedrägeri

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Hovrätten för Västra Sveriges dom 2020-10-27 i mål B 3109-18

Hovrättens dom

se Bilaga

DOMSLUT

Högsta domstolen förklarar att Johannes van Dommeles frånvaro från huvudförhandlingen i hovrätten inte har inneburit hinder för hovrätten att avgöra målet.

Högsta domstolen meddelar inte prövningstillstånd i målet i övrigt. Hovrättens dom står därmed fast.

Sten-Åke Karlsson ska få ersättning av allmänna medel för försvaret av Johannes van Dommele i Högsta domstolen med 14 250 kr. Av beloppet avser 11 400 kr arbete och 2 850 kr mervärdesskatt. Staten ska svara för kostnaden.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN M.M.

Johannes van Dommele har yrkat att Högsta domstolen ska ogilla åtalet.

Riksåklagaren har motsatt sig Johannes van Dommeles yrkande.

Högsta domstolen har meddelat det prövningstillstånd som framgår av punkten 11.

DOMSKÄL

Bakgrund

1. I november 2014 väckte åklagaren åtal mot Johannes van Dommele för flera fall av grovt bedrägeri medelst urkunds förfälskning begångna under åren 2009–2014. Efter det att tingsrätten ställt in huvudförhandlingen vid flera tillfällen kunde en sådan förhandling genomföras vid det sjätte försöket. Johannes van Dommele var personligen närvarande vid förhandlingen.
2. Tingsrätten meddelade dom i maj 2018. Johannes van Dommele frikändes helt från åtalet.
3. Åklagaren överklagade tingsrättens dom och yrkade att hovrätten skulle döma Johannes van Dommele enligt åtalet. I hovrätten åberopade åklagaren ny muntlig bevisning i form av förhör med målsägandebolagets verkställande direktör. Johannes van Dommele åberopade tilläggsförhör med sig själv.
4. Målet sattes ut till huvudförhandling i hovrätten vid sex tillfällen utan att någon förhandling kunde genomföras. De fyra sista gångerna berodde detta på Johannes van Dommeles hälsotillstånd.
5. I samband med att Johannes van Dommele i maj 2020 underrättades om att huvudförhandlingen ställts in upplystes han om att målet skulle sättas ut på nytt under hösten 2020 och att hovrätten, vid oförändrat tillstånd hos honom, skulle överväga möjligheten att pröva målet i hans frånvaro och att hålla tilläggsförhöret per telefon.
6. Hovrätten satte därefter ut målet till huvudförhandling i oktober 2020. Några dagar före den första förhandlingsdagen gav Johannes van Dommele in ett läkarintyg och begärde att förhandlingen skulle ställas in med hänsyn till hans dåliga hälsotillstånd. Hovrätten ställde inte in förhandlingen utan

upplyste försvararen om att hovrätten vid huvudförhandlingens början skulle ta ställning till om förhandlingen ändå kunde genomföras, om Johannes van Dommele då inte inställde sig personligen.

7. På den första förhandlingsdagen inställde sig Johannes van Dommele endast genom sin försvarare som invände att hans huvudmans frånvaro utgjorde hinder mot att genomföra förhandlingen. Hovrätten beslutade att påbörja förhandlingen och angav i skälen för det beslutet att Johannes van Dommele hade visat att han hade laga förfall för sin frånvaro men att det trots detta inte fanns hinder mot att avgöra målet.

8. Förhöret med målsägandebolagets verkställande direktör hade genomförts tidigare genom särskild bevisupptagning i hovrätten (37 kap. 3 § och 36 kap. 19 § rättegångsbalken) och lades, liksom förhöret från tingsrätten med Johannes van Dommele, fram genom uppspelning av ljud- och bildupptagning.

9. Tilläggsförhöret med Johannes van Dommele var planerat att hållas på den andra förhandlingsdagen. Vid denna dags början uppgav försvararen att Johannes van Dommele hade blivit inlagd på sjukhus och att han fick andningshjälp men att hovrätten kunde försöka hålla förhöret med honom per telefon. Hovrätten ringde upp Johannes van Dommele, som gick med på att höras per telefon, varefter tilläggsförhöret genomfördes på det sättet.

10. Hovrätten har dömt Johannes van Dommele för elva fall av grovt bedrägeri. Enligt hovrätten har brottsligheten ett straffvärde som motsvarar fängelse i två år. Med hänsyn till den långa handläggningstiden och till att Johannes van Dommele på grund av sin sjukdom skulle drabbas oskäligt hårt av ett straff utmätt efter brottens straffvärde, har hovrätten emellertid bestämt påföljden till villkorlig dom och böter.

Prövningstillståndet

11. Högsta domstolen har meddelat prövningstillstånd i frågan om Johannes van Dommeles frånvaro från huvudförhandlingen i hovrätten har inneburit hinder för hovrätten att pröva åtalet mot honom. Frågan om prövningstillstånd rörande målet i övrigt har förklarats vilande.

En tilltalads personliga närvaro vid huvudförhandling i hovrätten*Skyldigheten att infinna sig personligen*

12. Den tilltalade är som huvudregel skyldig att infinna sig personligen vid en huvudförhandling i hovrätten. En sådan skyldighet gäller dock inte om målet kan avgöras även om den tilltalade inte infinner sig vid huvudförhandlingen och närvaron kan antas vara utan betydelse för utredningen (21 kap. 2 § första stycket rättegångsbalken).

13. När det är aktuellt att skärpa ett av tingsrätten utdömt fängelsestraff eller att döma den som har frikänts av tingsrätten till en sådan påföljd är det i princip alltid motiverat att kräva att den tilltalade inställer sig personligen.

Formen för deltagande

14. Huvudregeln är att den som ska delta i ett sammanträde inför rätten ska infinna sig i rättssalen (5 kap. 10 § rättegångsbalken). Om det finns skäl för det, får rätten eller i vissa fall rättens ordförande emellertid besluta att deltagandet ska ske genom ljudöverföring eller ljud- och bildöverföring.

15. Vid bedömningen av om det finns skäl för ett deltagande genom ljudöverföring eller ljud- och bildöverföring ska rätten särskilt beakta bl.a. de olägenheter som skulle uppkomma om den som ska delta i sammanträdet måste infinna sig i rättssalen. Ett deltagande genom ljudöverföring eller ljud- och bildöverföring får inte ske om det är olämpligt med hänsyn till ändamålet med personens inställelse och andra omständigheter. I förarbetena anges att

deltagande genom ljud- och bildöverföring normalt bör väljas framför ljudöverföring samt att det i allmänhet är olämpligt att låta den tilltalade delta per telefon (se prop. 2004/05:131 s. 98 f. och 226).

Möjligheten för hovrätt att avgöra brottmål i den tilltalades personliga frånvaro

16. När det är åklagaren som har överklagat tingsrättens dom får hovrätten enligt 51 kap. 21 § fjärde stycket rättegångsbalken avgöra målet trots att den tilltalade har uteblivit eller inställt sig endast genom ombud, om vite förelagts den tilltalade eller om den tilltalade ska hämtas till rätten och hämtning inte kan ske.

17. Lagen anger inte några andra förutsättningar för att en hovrättsförhandling ska få genomföras utan den tilltalades personliga närvaro. Frågan får bedömas utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. De skäl som talar mot att pröva målet trots att den tilltalade inte har infunnit sig personligen får då vid en samlad intresseavvägning ställas mot de skäl som talar i den andra riktningen. Vid allvarigare brott har det ansetts att det endast undantagsvis kan komma i fråga att avgöra målet utan att den tilltalade har varit personligen närvarande. Det gäller i synnerhet om det är aktuellt att ändra domen till den tilltalades nackdel. (Jfr NJA II 1943 s. 668 f. och prop. 1983/84:78 s. 52 f.)

Rättvis rättegång

18. För bedömningen av om ett mål kan avgöras när den tilltalade inte har inställt sig personligen till en huvudförhandling i hovrätten får kravet i 2 kap. 11 § andra stycket regeringsformen på att en rättegång ska genomföras rättvist betydelse, liksom de krav på en rättvis rättegång som följer av artikel 6 i Europakonventionen och den praxis som har utvecklats i anslutning till den artikeln.

19. Enligt artikel 6 är var och en vid prövningen av en anklagelse för brott berättigad till en offentlig förhandling där han eller hon får försvara sig personligen eller genom rättegångsbiträde.

20. Utmärkande för en rättvis rättegång är också principerna om parternas likställdhet och ett kontradiktoriskt förfarande. Principen om parternas likställdhet innebär att en part ska ges rimliga möjligheter att utföra sin talan under förhållanden som inte försätter honom eller henne i ett väsentligt sämre läge än motparten. Principen om ett kontradiktoriskt förfarande innebär att en part måste ha möjlighet att lägga fram bevisning samt få kännedom om allt material i processen och framföra sina synpunkter på detta. (Se t.ex. Europadomstolens dom *Komanický v. Slovakia*, no. 32106/96, 4 June 2002, §§ 45 och 46.)

Krav på personlig inställelse i hovrätten av utredningsskäl

21. När det har hållits en förhandling i tingsrätten är nödvändigheten av att i högre rätt hålla en förhandling vid vilken den tilltalade inställer sig personligen beroende av vad rätten har att pröva. Om den högre rättens prövning omfattar inte endast rättsfrågor utan också frågor om värderingen av vilka sakförhållanden som ska läggas till grund för prövningen är den tilltalades närvaro ofta påkallad av utredningsskäl (jfr t.ex. Europadomstolens dom *Botten v. Norway*, 19 February 1996, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-I).

22. I de fall då det ska hållas tilläggsförhör med den tilltalade i hovrätten är utredningsskäl för den tilltalades personliga inställelse uppenbara.

23. Med hänsyn till principerna om parternas likställdhet och ett kontradiktoriskt förfarande är skälen för att kräva den tilltalades närvaro starka också när den tilltalade visserligen inte ska höras i hovrätten men då det åberopas ny muntlig bevisning som ska tas upp vid huvudförhandlingen. Den tilltalades personliga närvaro är i de fallen ofta påkallad för att han eller hon ska ges

rimliga möjligheter att bemöta de uppgifter som framkommer genom den nya bevisningen.

24. Om utredningen i hovrätten är densamma som i tingsrätten – och hovrätten ska ta del av åberopade förhör genom uppspelning av ljud- och bildupptagningar från tingsrätten – är skälen för den tilltalades personliga inställelse inte lika tydliga. Även i de fallen kan emellertid den tilltalades närvaro vara viktig för hans eller hennes möjligheter att ta till vara sin rätt. Det kan under förhandlingen framkomma omständigheter som motiverar tilläggsförhör med den tilltalade eller någon annan. Den tilltalades personliga närvaro kan också behövas för att han eller hon ska kunna lämna aktuella uppgifter om sina personliga förhållanden som underlag för domstolens bedömning i påföljdsdelen. Det kan också uppkomma andra frågor som försvararen har anledning att samråda med den tilltalade om.

25. Av det sagda följer att det i den situationen då den tilltalade ska höras i hovrätten ofta finns skäl att kräva att han eller hon är personligen närvarande inte bara under detta förhör utan under hela förhandlingen.

Krav på personlig inställelse av andra skäl

26. Oavsett om den tilltalades närvaro är påkallad av utredningsskäl eller inte har han eller hon alltid ett legitimt intresse av egen insyn i förhandlingen och av att själv – inte bara genom sin försvarare – muntligen få föra fram sin sak inför rätten. Det finns också ett allmänintresse av den tilltalades personliga närvaro. Förtroendet för rättsordningen kan ta skada av att en tilltalad i sin frånvaro döms till en mycket ingripande påföljd. (Jfr NJA 2009 s. 836.)

27. Mot denna bakgrund finns det många gånger anledning att kräva att den tilltalade är personligen närvarande även när detta inte är motiverat av utredningsskäl. En utgångspunkt är att den tilltalades personliga närvaro är nödvändig, oavsett utredningsläget, när hovrättsdomen kan innebära en

betydande straffskärpning i förhållande till tingsrättsdomen. Av viss betydelse är också utgången i tingsrätten, dvs. om den tilltalade där frikändes eller endast delvis fälldes till ansvar. En annan omständighet som bör vägas in i detta sammanhang är om den tilltalade är ung. (Jfr NJA 2009 s. 836.)

Betydelsen av skälen för den personliga frånvaron

28. Med hänsyn till de allmänna intressen som talar mot att genomföra brottmålsförhandlingar i den tilltalades frånvaro kan det inte överlämnas till den tilltalade att avgöra om han eller hon ska vara närvarande vid huvudförhandlingen. Inom ramen för den intresseavvägning som ska göras (jfr p. 17) bör skälen för att den tilltalade inte inställer sig ändå kunna tillmätas betydelse. Om den tilltalades frånvaro kan ses som ett uttryck för ett frivilligt avstående från att delta personligen vid förhandlingen, är utrymmet för att genomföra förhandlingen större än om så inte är fallet (jfr NJA 2009 s. 836 samt Europadomstolens domar *Colozza v. Italy*, 12 February 1985, Series A no. 89, *Sejdovic v. Italy* [GC], no. 56581/00, ECHR 2006-II, *Medenica v. Switzerland*, no. 20491/92, ECHR 2001-VI och *Demebukov v. Bulgaria*, no. 68020/01, 28 February 2008).

29. I linje med det nyss sagda finns det som regel hinder mot att genomföra en huvudförhandling i ett brottmål i hovrätten när den tilltalade önskar inställa sig men har laga förfall för sin frånvaro (jfr bl.a. NJA 2009 s. 836 och Europadomstolens dom *Hokkeling v. the Netherlands*, no. 30749/12, 14 February 2017).

Genomförande av en huvudförhandling trots laga förfall

30. Laga förfall är då någon genom avbrott i allmänna samfärdseln, sjukdom eller annan omständighet, som han eller hon inte bort förutse eller som rätten annars finner utgöra giltig ursäkt, hindrats att fullgöra vad som ålegat honom eller henne (32 kap. 8 § rättegångsbalken).

31. Om det är sannolikt att en tilltalad som har underlåtit att enligt rättsens beslut infinna sig vid rätten har haft laga förfall för sin underlåtenhet, ska underlåtenheten inte leda till någon påföljd för den tilltalade eller på annat sätt läggas honom eller henne till last i rättegången (32 kap. 6 § första stycket). Det innebär bl.a. att förelagt vite inte får dömas ut och att frånvaron inte får tolkas mot den tilltalade i bevishänseende.

32. Laga förfall för den tilltalade innebär normalt även hinder mot att genomföra huvudförhandlingen i hans eller hennes frånvaro (jfr p. 29 och NJA II 1943 s. 419). I vart fall när de förhållanden som utgör laga förfall kan antas bli bestående under längre tid bör det emellertid inte ses som ett absolut hinder mot huvudförhandling i hovrätten att den tilltalade har laga förfall. Beroende på omständigheterna i det enskilda fallet måste det i en sådan situation finnas ett visst utrymme för att genomföra förhandlingen i den tilltalades frånvaro, förutsatt att det kan ske med upprätthållande av de rättssäkerhetskrav som gäller för en huvudförhandling.

Intresset av en effektiv domstolshandläggning

33. Till de grundläggande fri- och rättigheterna hör inte bara kravet på en rättvis rättegång utan också kravet på att rättegångar genomförs inom skälig tid (se 2 kap. 11 § andra stycket regeringsformen och artikel 6 i Europakonventionen). Även från andra utgångspunkter finns det ett starkt intresse av en effektiv och snabb rättskipning. Domstolar har därför en allmän skyldighet att föra handläggningen av mål framåt och att verka för att mål avgörs så snart det kan ske.

34. Inom ramen för den intresseavvägning som ska göras när hovrätten tar ställning till om en huvudförhandling kan genomföras i den tilltalades personliga frånvaro måste mot denna bakgrund hänsyn tas också till intresset av en effektiv domstolshandläggning. Det gäller i synnerhet när det finns

andra enskilda, t.ex. målsägande eller medtilltalade, som drabbas av att handläggningen av målet drar ut på tiden. Effektivitetsintresset får i det enskilda fallet emellertid aldrig ges sådan vikt att det leder till att den tilltalades grundläggande rätt till en rättvis rättegång åsidosätts.

Bedömningen i detta fall

Det fanns fog för att inleda huvudförhandlingen

35. Johannes van Dommele hade friats av tingsrätten och riskerade att i hovrätten fällas till ansvar för allvarlig brottslighet och dömas till ett betydande straff. Åklagaren åberopade ny muntlig bevisning i hovrätten och Johannes van Dommele åberopade tilläggsförhör med sig själv. Johannes van Dommele hade inte avstått från rätten att närvara personligen utan tvärtom motsatt sig att förhandlingen genomfördes. Han hade laga förfall och han hade inte själv bidragit till den situation som omöjliggjorde att han inställde sig personligen. Dessa omständigheter talar med styrka för att Johannes van Dommeles personliga frånvaro utgjorde hinder mot att genomföra huvudförhandlingen och att avgöra målet.

36. Mot detta ska ställas de skäl som talar för att förhandlingen ändå kunde genomföras. Det kan då till en början konstateras att handläggningen av målet hade pågått under sex år i två instanser. Vid tingsrätten kunde huvudförhandlingen genomföras först vid det sjätte försöket och i hovrätten hade huvudförhandlingen tidigare ställts in vid sex tillfällen. Vissa av de gärningar som prövades i målet låg dessutom mer än tio år tillbaka i tiden.

37. Den utdragna handläggningen av målet berodde delvis på Johannes van Dommeles sjukdomstillstånd. Hovrätten hade vid fyra tidigare tillfällen ställt in förhandlingen med hänvisning till detta. Utredningen talade inte för att Johannes van Dommele var under tillfrisknande och att det skulle vara möjligt

för honom att inom en överskådlig framtid närvara i rättssalen vid en huvudförhandling eller delta i huvudförhandlingen på annat sätt.

38. Mot denna bakgrund fanns det ett mycket starkt intresse av att slutföra handläggningen av målet. Förhållandena var sammantaget sådana att det fanns fog för att inleda huvudförhandlingen i Johannes van Dommeles frånvaro, trots att det i och för sig fanns starka skäl för att han skulle vara personligen närvarande och trots att han hade laga förfall.

Genomförandet av huvudförhandlingen

39. För att också slutföra huvudförhandlingen och avgöra målet krävdes att förhandlingen kunde genomföras på ett från ett rättssäkerhetsperspektiv godtagbart sätt och att rättegången även som helhet levde upp till kraven på en rättvis rättegång.

40. Omständigheterna i målet var sådana att det som utgångspunkt var påkallat att kräva att Johannes van Dommele var närvarande inte bara under förhöret med honom själv utan även under övriga delar av huvudförhandlingen (jfr p. 21–27). Av utredningen om Johannes van Dommeles hälsotillstånd kunde emellertid slutsatsen dras att han sannolikt inte skulle klara av att medverka vid förhandlingen annat än under en kortare stund. Med hänsyn till att den nya muntliga bevisningen hade tagits upp före huvudförhandlingen var inte skälen för att kräva att Johannes van Dommele var personligen närvarande under hela förhandlingen lika starka som om den nya bevisningen hade tagits upp vid denna. Det var särskilt mot denna bakgrund rimligt att kravet på närvaro begränsades till förhöret med honom själv.

41. Johannes van Dommele befann sig på sjukhus. Hans tillstånd var sådant att det inte var möjligt för honom att personligen inställa sig i rättssalen ens för ett kortare förhör. Johannes van Dommele godtog att ett sådant förhör hölls

utan att han inställde sig. Det alternativ som då i första hand borde ha övervägts var att genomföra förhöret med ljud- och bildupptagning (jfr p. 15). Med hänsyn till omständigheterna får det emellertid godtas att förhöret hölls per telefon.

42. Av inspelningen av förhöret framgår att Johannes van Dommele var påverkad av sitt hälsotillstånd. Såvitt kan bedömas förstod han dock de frågor som ställdes till honom. De svar som han lämnade framstår som adekvata. Omständigheterna talade inte för att det inom en överskådlig framtid skulle vara möjligt att genomföra ett förhör med Johannes van Dommele på något bättre sätt.

43. Sammantaget får det under de speciella förhållanden som rådde godtas att förhöret med Johannes van Dommele genomfördes på det sätt som skedde och att övriga delar av huvudförhandlingen genomfördes utan hans personliga närvaro.

44. Rättegången får som helhet också anses ha levt upp till kraven på en rättvis rättegång. Vid den bedömningen är det av särskild betydelse att Johannes van Dommeles försvarare var närvarande under hela huvudförhandlingen, liksom vid den bevisupptagning som skedde före huvudförhandlingen. Det kan dessutom konstateras att hovrätten vid straffmätning och påföljdsval tog betydande hänsyn till tidsutdräkten och Johannes van Dommeles sjukdomstillstånd.

Slutsats

45. Frågan i prövningstillståndet ska mot denna bakgrund besvaras på så sätt att Johannes van Dommeles frånvaro från huvudförhandlingen i hovrätten inte har inneburit hinder för hovrätten att avgöra målet.

46. Det saknas skäl att meddela prövningstillstånd i övrigt. Hovrättens dom ska därmed stå fast.

I avgörandet har deltagit justitieråden Anders Eka, Kerstin Calissendorff, Svante O. Johansson, Cecilia Renfors och Johan Danelius (referent)
Föredragande har varit justitiesekreteraren Fredrik Lökvist